

BRUNO LATOUR BİR GÖÇEBEBİLİM ÖRNEĞİ OLARAK OKUNABİLİR Mİ?*

[Can Bruno Latour Be Read As An Example Of Nomad Science?]

Bulut YAVUZ

Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Felsefe Bölümü
bulut-yavuz@yandex.com

ÖZET

Bu metin, günümüz interdisipliner çalışma yaklaşımları doğrultusunda insan bilimleri ya da daha doğru bir ifadeyle insan-sonrası bilimlerinin gelişimi için ihtiyaç duyulan bağlantıları sıklaştırma doğa ve kültür arasındaki süreksizliği yeniden ve sürekli bir doğakültürler olarak okuma olanaklarını çoğaltma girişimi olarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda Gilles Deleuze ve Felix Guattari olarak isimlendirilen bir düşünce hattı ile Bruno Latour olarak isimlendirilen düşünce hatları arasında yeni ağlar örülmeye çalışılmıştır. Metin düşünce hatlarını baştan sona özetlemek yerine, daha önce dokusu sıklaştırılmamış spesifik bir alana odaklanarak Deleuze ve Guattari'nin göçebibiliminin Latour'daki karşılığını araştırmakla sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak iki düşünce hattında ortaklaştırıcı kuvvetler olarak Gabriel Tarde ve Wilhelm Gottfried Leibniz devreye sokulmuştur. Daha sonra göçebelikten bahsedebilmek için gerekli olan yersizyurtsuzlaşma stratejilerinin Latour'daki karşılığı tartışılmıştır. Bu bağlamda strateji farklılıkları diyalektiğe ya da eleştiriye tabi tutulmadan gösterilerek derinlik modelleri

* Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Doktora Programı'nda yürütmekte olduğum doktora tezinden türetilmiştir.

yerine ağ modellerinin sürdürülmesine çabalanmıştır. Bu çaba için özellikle organsız bedenler kavramı üzerinden iki düşünce hattının bedenlerine yoğunlaşmış ve bir OsB örneği olarak Latour'un bedeninin gösterimi amaçlanmıştır. Bunun devamında zamana ve zamansallığa ilişkin bir tartışma açılarak iki düşünce hattı arasında yersizyurtsuzlaşma, yeniden yurtlanma ve yeniden yersizyurtsuzlaşma sürecinin açtığı patikalar gösterilmiştir. En sonunda göçebibilimin Deleuze ve Guattari düşüncesindeki ölçütlerinin Latour'daki karşılığı gösterilerek, Latour'un bir göçebibilim örneği olarak okunabileceği ifade edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Deleuze ve Guattari, Latour, organsız beden, zaman/zamansallık, göçebibilim, yersizyurtsuzlaşma.

ABSTRACT

This text has been prepared as an attempt to tighten the connections needed for the development of human sciences, or more accurately, post-human sciences, in line with today's interdisciplinary study approaches, and to increase the possibilities of re-reading the discontinuity between nature and culture as a continuous naturecultures. In this context, new networks have been tried to be woven between a line of thought called Gilles Deleuze and Felix Guattari and a line of thought called Bruno Latour. Rather than summarizing the lines of thought throughout, the text is limited to investigating the equivalent of Deleuze and Guattari's nomad science in Latour by focusing on a specific area whose texture has not been tightened. In this context, Gabriel Tarde and Wilhelm Gottfried Leibniz have been first considered as associative forces in the two lines of thought. Then, Latour's equivalent of the deterritorialization strategies necessary to talk about nomadism is discussed. In this context, efforts have been made to maintain network models instead of depth models by showing strategy differences without being subjected to dialectics or criticism. For this effort, the bodies of two lines of thought were focused on, especially through the concept of bodies without organs, and the aim was to present Latour's body as an example of BwO. Following this, a discussion on time and temporality has been opened, and the paths opened by the process of deterritorialization, reterritorialization, and redeterritorialization between the two lines of thought have been shown. Finally, by showing the equivalent of the criteria of nomad

science in Deleuze and Guattari's thought in Latour, it has been stated that Latour can be read as an example of nomad science.

Keywords: Deleuze and Guattari, Latour, body without organs, time/temporality, nomad science, deterritorialization.

Giriş

Bruno Latour, belki de interdisipliner çalışma konusunda en geniş erime sahip düşünürlerden biridir. Kendi deyişiyle, her kitabı bir kitapçının farklı kategorisinde bulunur (Latour 2010a). Antropoloji, felsefe, sosyoloji alanlarında, oldukça geçişli bir düşünce hattını katettiği gibi, bu alanları kullanarak günümüz ontolojisinin merkezinde ve her düşünürün bir şekilde hesaplaştığı bir düşünce hattı kurar. Latour'un düşünce hattı ile ilgili eğer bir ilke tespit edilmeye çalışılacak olursa, en temelde yavaşlığın ilke olarak işletildiği görülecektir. İletişim teknolojilerinin geliştiği, hızın artık takip edilemez bir boyuta vardığı çağımızda bu yavaşlığı kullanmak okuru alışkanlıkları ve eğilimleri gereği takibi zor bir düşünce hattı ile karşı karşıya bırakır. Bunun yanında her ne kadar yavaş ilerleyen bir düşünceden bahsediliyor olsa da, Latour'un belki de en büyük eksikliği kendisinin bağlandığı felsefi düşünce geleneklerinin çoğunlukla referans sisteminde yer almamasıdır. Bu metin de tam olarak bu eksikliklerden bir tanesine odaklanmak niyetindedir: Latour bir göçebibilim örneği olarak okunabilir mi? Bu incelemenin yapılabilmesi için en başta göçebe bir bilimin neye benzediğinin gösterilmesi, daha sonra Latour'un burada bir yerinin olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir.

Göçebelik ile ilgili düşünce dendiğinde akla ilk olarak Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin adı gelmektedir. Çağımızın düşün dünyasının en baskın iki figürü, çağdaş ontolojinin de en önde gelen ve en etkin düşünürlerindedir. Özellikle minör ve periferide kalan düşüncelerde başat olan bu iki figür, modern düşünme biçimlerine karşı, egemen modellere karşı geliştirilen küçük ölçekli ve direngen alanların oluşumunda etkin olarak kullanılan strateji ve modeller için sıklıkla referans verilen düşünürlerin başında gelmektedir. Burada ise soylu bilimler ile göçebe bilimler arasındaki farka dair düşünceleri ekseninde Latour'un aktör-ağ teorisinin göçebe bir bilim örneği olarak okunup okunamayacağı ile ilgili minör bir alan gündeme getirilecektir. Bu kapsamda doğal olarak, yersiz yurtsuzlaşma, yeniden yurtlanma, organsız bedenler, göçebe bilimden Deleuze ve Guattari'nin neler beklediği, klasik mekaniğin alt dalı olan kinematiğin AAT'deki yeri ve libidinal bir ekonomi politiğin AAT'de var olup olmadığı tartışılacaktır. Burada mesele düşüncelerin karşılaştırma yoluna gidilerek ele alınması olmadığı, zaten bağlanmaya çalışılan kuramsal hattın diyalektikten uzak durmaya gayret eden bir üsluba ve biçime yerleşmiş olmasından dolayı ağ dokuma şeklinde gerçekleştirilmesi iki düşünce hattının izlediği patikaları takip etmek anlamına gelecektir. Bu hem Deleuzecü

düşüncenin en meşhur kavramlarından olan köksapa hem de Latour'un araştırmacısının araştırdığı şeyin her zaman bir parçası olmasına uygun bir girişim olacaktır.

Birinci İlmek: Tarde, Leibniz ve Monadoloji

Konuya, her şeyden önce göçebelik olanaklarını araştırarak başlamak gerekmektedir. Eğer Latour'un düşüncesi göçebe olma vasfına sahip değilse, bu metnin araştırdığı soru baştan kapalı bir soru olacaktır. Bu hedefle Latour'un düşüncesinin yersiz yurtsuzluk ve yeniden yurtlanma uygulamalarının bir parçası olup olmadığı ortaya konmalıdır, bunu yaparken de düşüncenin akıbetinin peşine düşüldüğü için, düşüncenin bu operasyonlarla ilişkisi bağlamında ele alınmalıdır: "Özne ve nesne, düşünce hakkında yetersiz bir değerlendirme yapmamıza yol açıyorlar. Düşünmek, ne bir özne ile bir nesne arasın da gerili bir ip, ne de birinin öteki çevresinde yaptığı bir çevrimdir. Düşünmek, daha çok toprakla yurtluğun ilişkisi içinde gerçekleşir" (Deleuze ve Guattari 2001, s. 80). O halde, ilk atılması gereken düğüm, özne/nesne düalizminin ötesinde ve düşünceyi toprağa ve yurtluğa bağlayan bir kavşakta durulup durulmadığı üzerinden gerçekleştirilmelidir. Latour'un düşüncesi, özne ve nesneden insan ve insan-olmayana geçişin (2004), doğa/kültürden doğakültürlere geçişin (2020), globalin yerelleştirilmesinin (2021) ve her şeyden önemlisi bu süreçlerin hiçbirisinin baştan verili bir kavramla yürümeyişinin bedenleşmesidir. Böylelikle düşünmeye dair bir çıkarımda bulunmadan önce katedilmesi gereken toprak ve yurtluk ilişkisinden başlamak gerekir ya da düşünceyi kavramsal bir hazneden çok toprakla yurtluğun ilişkisindeki operasyonel etkinlik olarak kodlamak gerekir. Bu kodlama, düşünceyi tekil bir öznenin fethedici bakışına işaret etmek yerine, sürekli kesişen, etkileşen, birbirine katılan, görmezden gelen ya da kesişimlerinde acizyet gösteren tüm süreçleri işaret etmesi açısından gereklidir. O halde soru, Deleuze ve Guattari'nin Latour'la birlikte gizli bir operasyon yürütüp yürütmediğidir? Konu düşünce olunca bu gizli operasyon elbette doğrudan 'kavram' kavramına özgü bir ortaklığın olanağından başlayacaktır. Bu noktada Latour'un toplumsal kavramına uyguladığı ve sosyolojiye ilişkin tüm alışkanlıkları paramparça ettiği operasyon ile başlamak ve oradan kavramı kavram olarak ele almak mümkündür. Toplumsal kavramı Latour'un AAT'yi başlattığı yerdir. Bu başlangıç aynı zamanda onu Deleuze ile bağlayan bir yer olmak bakımından da önemlidir. Latour AAT'nin görevini sosyolojiyi etimolojik anlamına geri çekmek ve ortaklıkların izini süren bir bilim olarak sosyolojiyi yeniden düşünmek olarak

belirler. Burada sorunsallaştırılan şey, “toplum”un, “toplumsal”ın ya da “toplumsal bağ”ın varsayılarak mı başlandığı yoksa en sonunda varılması gereken şey mi olduğudur. Latour toplumun en sonunda varılacak yer olduğu, açıklanması gereken şeyin kendisinin açıklamayı yapan şey haline dönüştürülmüş olmasının nedenlerle sonuçları karıştırmaktan başka bir şeye yaramadığıdır.¹ Burada Latour’u etkileyen ve aynı şekilde Deleuze’ü de etkileyen ortak iki figürle karşılaşılır: Gabriel Tarde ve Gottfried Wilhelm Leibniz. Latour özelinde Leibniz’e geçiş daha çok Tarde üzerinden gerçekleşse de, Deleuze’ün düşüncesinin mimarisine dair hemen her şey Leibniz’in labirentleri ve barok mimarının karanlık odalarında döndüğü için Tarde ikincildir denilebilir. Latour’un AAT’nin öncüsü olarak gördüğü Tarde, onun toplumsala dair çıkış noktasını oluşturduğu gibi yukarıda dile getirilen toplumsalın nerede bulunacağıyla ilgili tartışma için de başlangıç noktası olarak seçilir. Özellikle Durkheim ile karşı karşıya getirilerek ele alınır:

Tarde, Durkheim gibi "toplumsal olguları şeyler olarak ele almamız gerektiğini" söylemek yerine "her şey ortaklıktır" ve her fenomen toplumsal bir olgudur diyecektir. Burada olağanüstü ya da emperyalist bir şey yok: Bu, Auguste Comte’ta olduğu gibi, sosyolojinin bilimlere hükmetmek için tahtı ele geçirmesi gerektiği anlamına gelmez; yalnızca her bilimin, birbirine kenetlenmiş birçok monadın öbekleşmesiyle uğraşması gerektiği anlamına gelir.² (Latour 2002, s. 120)

Latour’un Tarde üzerinden okumaya başladığı durum, toplumsalın baştan verili bir şey olmadığını göstermek açısından önemlidir. Durkheim gibi sosyologlar, toplumsal olguları baştan verili ve şeyleştirerek nesne haline getirip, doğrudan toplumsal açıklamalara gitme üzerine kurulu bir sosyoloji ile uğraşırken, Tarde’in tavrı toplumsala katılması gereken envanterin genişliğini ve başlangıcının toplumsaldan değil ortaklıkları kurmak adına öbekleşen etkilerden başlanması gerektiğini göstermek açısından önemlidir. Tarde’in

¹ Latour’un sıklıkla başvurduğu bu karıştırma şekli, köklerini Nietzsche’de bulur ve dışlama, karşılaştırma ağırlıklı tarihsel okumalara, iyi ve kötü kavramlarıyla dünyaya bakmaya karşı panzehir etkisi gösterir. Latour’un düşüncesindeki güçlü yönlerin başında da, farklı bir yöne çekmeye çalıştığı şeylerin, geçmiş formlarını düşüncesine bir yerden sonra olumlayıcı şekilde dahil etmesi olduğu için Nietzsche ile kurulan bu bağ önemlidir (Nietzsche 2015a)

² Ortaklık olarak çevrilen *society* sözcüğü, Latour’un ortaklıklar (*association*) sözcüğüne yaptığı sürekli vurgu gözetilerek klasik sosyoloji kavramlarından uzak durmak ve Tarde ile Latour arasındaki bağlantıyı göstermek adına tercih edilmiştir.

perspektifinde süreç tersine döner, toplumsal olgular şeyler olarak ele alınabilecek bir durumda değildir, ancak fenomenler ile karşılaşıldığında toplumsal olguya doğru bir geçiş yapma olanağı kazanılır, yalnızca insanlar toplumsalın parçası değildir her şey toplumsala, daha doğrusu ortaklığa işaret eder. Birbirine kenetlenmiş monadların öbekleşmesi olarak bilim, diğer bilimlere de kenetleneceği için tekil, mutlak ve egemen bir bilimden bahsetmek mümkün değildir. Bilim Latour'da da tekil yazılabilecek bir şey değil, ancak bilimler olarak yazılabilecek bir şeydir. Durkheim'ın ya da Comte'un egemenlik ve her şeyi yönetecek kavramları yaşama dayatma pratiklerine karşı Tarde'da düğümlenen ve kendisini Leibniz'e bağlayan tavır Deleuze'ün bir dipnotunda görünür hale gelir:

Tarde'ın sosyolojisini bir psikolojizme veya hatta bir interpsikolojiye indirgemek tamamen yanlıştır. Tarde Durkheim'ı açıklanması gereken şeyi, yani "binlerce insanın benzediğini" baştan varsaydığı için eleştirir. Kişisel olmayan verili unsurlar veya büyük insanların fikirleri şeklindeki ikili alternatifin yerine küçük insanların küçük fikirlerini, küçük icatları ve taklitçi akımlar arasındaki karşılıklı geçişleri koyar. Tarde'ın kurduğu şey bir mikrososyolojidir ve bu mikrososyoloji zorunlu olarak bireyler arasında kurulmayıp tek ve aynı birey içinde zaten kurulu olarak bulunur. (Deleuze 2017, s. 114)

Ölçülebilir büyüklükteki evrensellerden diferansiyel denklemlere bir geçiş yapmak adına geliştirilen kuramında Deleuze'ün işaret ettiği Tarde, Latour'un da Tarde'da bulduğu şeye işaret eder. Monadolojinin buradaki rolü de içerisi ile dışarı, madde ile düşünce, doğa ile kültür gibi birbirinden koparılan ve düalize edilen kavramlara karşı sonsuz küçüklerin izini süren ve monadların temel ilkesi olan penceresi olmamayı kullanarak nedensel dünya tasarımlarından ve köken icat etme baskısından kurtulmuş bir perspektif geliştirmek ve buna uygun kavramlar/aletler geliştirmek şeklinde özetlenebilir. Bu noktada da Latour'un topluma en son ulaşılması gerektiğini söylerken denk düştüğü bir kavram felsefesine gereksinim vardır. Çünkü her araştırma Latour'un ya da Tarde'ın işaret ettiği gibi açıklanması gereken şeye en son ulaşmak zorundaysa, yani toplumsal bir açıklama bir şeyi toplum kavramıyla açıklamak değil de açıklamanın kendisinin toplumsala çıkması anlamına gelecekse burada kavramların klasik algılanışına uygun düşmeyen şeyin gösterilmesi ilk ödev olacaktır. Bu

gösterim de Deleuze ve Guattari'de bulunur. Kavram, felsefe, bilim, önermeler gibi pek çok etkileşim kümesini kavramı soruşturmak için kullanan düşünürler kavrama ilişkin başlangıç ya da köken mitlerini ortadan kaldırarak, kavramın her şeyden önce yoğunlaşma bölgeleri olarak, başka kavramlarla kesişen, dönüşen etkileşen, hesabına geçirebildiği varolanlarla tınılar yakalayan, indirgenemez bir fark olarak ortaya çıkan şekilde tanımlanacaktır. Bunun da ötesinde kavramı önermelerden, söylemden, konuşmadan ayırarak onu düşüncenin biçimlendiği ve düşünce ile biçimlenen akışkan bir enerjetik süreç olarak belirleyerek kavramın işlevini yapısalcılığın dile dair düşlerinden uzaklaştıracak bir noktaya sürükleyecektir. Semiyosfere ilişkin düşüncelerinde Yuri Lotman'ın da belirttiği gibi düşünce ile kavram ilişkisi, düşüncenin kodlanarak dile döndüğü ve semiyosfere girdiği bir süreciimler (2012, s. 16). Yapısalcılıkta perspektif bu bağlamda yoğunlaşır ve bilinemez ama var olduğu söylenebilir olan "kendinde şey" mantığı çerçevesinde ortaya konur. Oysa Deleuze ve Guattari'nin kavram ve düşünce arasında kurduğu bağlantı, *içkinlik düzlemi* üzerinden ortaya konur ve hiyerarşiden ziyade enerjinin dolanımından ve dağıtımından beslenir. Deleuze ve Guattari'nin felsefesinin büyük ölçekli etki kuvvetlerinden olan diyagramlar ve yoğunlaşma bölgeleri içkinlik düzlemi ve kavramlar olarak bedenleşirler burada. Bunun da ötesinde düzlem tekil değil çokludur. Bu da meseleyi halihazırda coğrafyaya bağladığı kadar, bu coğrafyaları da topolojinin çoklu uzaylarına bağlayacaktır (2001, s. 39-59). Elbette Deleuze ve Guattari'nin meseleyi her ne kadar materyalist bir şekilde ele alıyor, bir kartografi tasarlıyor, insanın organizmasını ve genel olarak organizmayı merkezden uzaklaştırıyor olsalar da kültür alanından çıkmak konusunda eksiklikleri olduğu Manuel De Landa tarafından ustalıklarla ele alınmış ve bu süreçleri doğa/kültür ikiliğinin ötesine taşımak yolunda güçlü bir öbikleşme kuramı ortaya konmuştur (2016).

İkinci İlmek: Latour'u Yersizyurtsuzlaştırmak

Kültür alanından doğakültürlere doğru ilerleyecek bir düşünce (*içkinlik düzlemi*) ve kavram (yoğunlaşma bölgeleri) ilişkisinde Latour'u buraya bağlayacak olan şey de AAT'nin tüm uğraşının aktörlerin bıraktıkları izleri, taşıdıkları enerjileri ve bu izlerin ve enerjilerin yoğunlaştığı bölgeleri tespit etmeye çalışmasıdır. AAT bizzat kavram olarak ortaya çıkan düşünce içindeki yoğunlaşma bölgelerine doğru ilerlemektedir. Burada dikkatli olmak ve bağlantı kümesini göstermek adına yine Deleuze ve Guattari'ye dönmek gerekir, her şeyden

önce de yersizyurtsuzlaşmaya dair olanakları ve Latour'un kendine özgü kavramlarının Deleuze ve Guattari ile nasıl birlikte tınladığını göstermek için:

Sanki üç tip yersizyurtsuzlaşma ayırmak gerekiyordu: Birinci tip görelidir, katmanlara özgüdür ve imlemlilikle zirvesine ulaşır; ikincisi mutlaktır, ama yine de negatiftir ve katmanlara dayalıdır ve özneleşmede ortaya çıkar (*Ratio et Passio*); son olarak, tutarlılık düzlemi ya da organsız beden üstünde pozitif bir mutlak yersizyurtsuzlaşma olanağı vardır. (Deleuze ve Guattari 2023, s. 148)

Latour'u bu hatta bağlamaktaki en büyük güçlük, Latour'un yersizyurtsuzluk stratejisini gösterebilmektir. Eğer üçüncü yersizyurtsuzlaşma tipine erişilemiyorsa, bu metnin sorduğu soru olumsuz olarak yanıtlanmak zorunda olacaktır. Her şeyden önce Latour'un ilk iki yersizyurtsuzlaşmaya dair kavramlarla ilişkisine odaklanmak gerekir: imlemlilik, görelilik, katman ve özneleşme. Burası henüz im rejimleri üzerine olduğu için düşünce ve kavramın imsel yersizyurtsuzluğu ile alakalıdır. Latour'u buraya bağlamaktaki güçlük küçük parçalar dışında baskın bir gösterge ya da im kuramına kendini bağlamak için çaba harcamamış olmasından ileri gelmektedir. Elbette dilsel dönüşün devamına pozisyonlanan her düşünür gibi dilsel dönüşe ilişkin pozisyonunu olumsuzlayıcı ve modern Anayasa'nın başat eleştirisi repertuarlarından biri olarak tanır ve kullanımını gerekli görür (Latour 2020, s. 78-81). Buna rağmen doğrudan bir hesaplaşma yerine, yeri geldikçe bir hesaplaşma sergileyecektir ve izini takip etmesi de biraz zorludur. Bunun bir nedeni Latour'un dilsel dönüşün içerisine yeniden pozisyonlanmaktan korunmasıdır belki, ancak esas neden daha çok empirizmin ve materyalist ya da daha baskın görüşe göre gerçekçi pozisyonun korunmaya çalışılmasından ileri gelir. İmlemlilik bakımından özellikle varoluş tarzlarına ilişkin soruşturmasında dile ilişkin tartışmalarda nerede durduğunu belli edecektir: "O halde, bir referans zincirinin orijinalliğini yakalamak için kendimizi hiçbir zaman iki uç noktayla, harita ve Mont Aiguille, gösterge ve şeyle sınırlayamayacağımız açıktır; bunlar yalnızca geçici durma noktalarıdır: 'ağ kurulumunun' tüm avantajlarını anında kaybederiz." (Latour 2013, s. 79). Bu alıntı özellikle önemlidir, çünkü Latour'un yapısalcılıktan hangi oranda kaçınmaya çalıştığını gösterir. Latour her şeyden önce kutuplu perspektiflere, düalist ontolojilere, birbirine geçirimsiz olarak yaratılan alanlara karşı bir düşünce hattı geliştirdiği için, imlemliliği de birinci aşamada özne

ve nesne kutuplarını ayırmak için kullanmayacaktır. Bunun da ötesine Latour'un katmanlara ve tabakalara ilişkin bir düşünme biçimi yoktur. Her şeyden önce ontolojisi düz bir ontolojinin katmansız ve demokratik perspektifine doğru ilerlemektedir, hedefi de bir "şeyler parlamentosu" kurmak olarak belirir (Latour 2020, s. 179-183). Bu her şeyden önce Latour'u imlemlilikle ilgili yersizyurtsuzlaşmadan uzak tutacaktır. Aynı sebepler ikinci tip yersizyurtsuzlaşmanın geçersizliğini aslında karşılıyor olsa da, ayrımı tamamlamak için Latour'un özne ile arasına koyduğu mesafeyi göstermek yerinde olur:

İnsanlar, konuşmayla tanımlanmadıkları gibi, özgürlükle de özel olarak tanımlanmazlar: insan olmayanlar, sessiz bir nesnellikle tanımlanmadıkları gibi, zorunlulukla da tanımlanmazlar. Bunlar hakkında söylenebilecek tek şey, şaşırtıcı bir tarzda ortaya çıkıp, dikkate alınması gereken varlıklar listesini uzatmalarıdır. Burada söz konusu çözümün masalsı, diyalektik, yeni, egzotik, barok, Doğulu ya da derin olmadığını anlamak önemlidir. Hayır, bayağılığı onun en iyi niteliğidir. Gündelik dünyaya aittir; sekülerdir; sıradandır; yüzeyseldir; sıkıcıdır. Bayağılığı, onu özne-nesne karşıtlığının yaygara ve sıkıntısının yerini alacak ideal bir aday haline getirir. Ortaklıkları bazen hayret verici olan bu insan ve insan olmayan aktörlerin apaçık ortada olmasından daha iyi bir sağduyu temeli olabilir mi? (Latour 2004, s. 79)

Burada ikili bir farka dikkat çekmek gerekiyor. Her şeyden önce Latour söz konusu olduğunda Deleuze ve Guattari'nin insana odaklı düşünce hattının tam olarak işletilemeyeceği açıktır. Bu da iki düşünce hattının karşılıklı ölçeklendirmesinde Latour'da fazladan bir etken olarak zamansallığı düşünmeyi gerektirir. Deleuze ve Guattari'nin düşüncesi her zaman coğrafyaya, katmanlara, fiziksel ölçeklendirmelere bağlı olarak bir enerji akışı ve düşünce akışı tasarlar. Latour ise bu ölçeklerde eyleyen ve enerjinin dağılımına katılan insan-olmayan aktörleri varlıklar listesine eklediği için sonluluğun sınırlandırılmış erimlerinde hareket eder. Bu nedenle Latour'da sonsuza ilişkin bir gönderge bulunmadığı gibi, sonlunun da sınırlandırılmış zamansal aralıklarla ele alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ortak noktaları ise konuşmaya ve imlemliliğe ilişkin düşünümsel kavrayışlara karşı empirik bir yolda yürüyor olmalarıdır. İki düşünce hattı da Batı geleneğinin derinlik modellerine karşı daha yüzeysel, minör, konumlu bir perspektiften ilerlerler. Bu elbette Latour'un dildeki

katmanlılığı, tortullaşmayı ve yer yer oluşturdukları kayaçları görmediği anlamına gelmez. Yalnızca dilsel dönüşe ait saydığı figürlerin bu konuda oluşturduğu repertuvara kendini bağladığını gösterir. Bu yalnızca dilsel bir bağlanma ilişkisi değildir aslında, Latour daha çok dilsel olarak katmanlılığı, tortulluğu modernlerin dört repertuvarından yapısöküme havale ederek kendini şeylerin arasına atacağı modern eşığe çekilmek üzere kullanır. İlk iki yersizyurtsuzlaşma tipinden kurtulmak için arkasına aldığı tarihselliği, son yersizyurtsuzlaşma tipi için sürdürmeyecek ve düşüncesini buradan devam ettirmeye çalışacaktır. İlk iki tip için geçerli dört kavramdan üçü buraya kadar işlenmiş olur, geriye kalan son şey göreliliğin incelenmesidir. Burada Latour'un göreliliği ve mutlak arasındaki kutuplu ilişkiye dair operasyonunu devreye sokmak gerekir. Latour'un düşüncesi her şeyden önce klasik anlamlarıyla bir görelilik ve mutlaklık ilişkisini takip etmez. Bunu özellikle modern Anayasa'yı ele alırken gösterir:

Evrenselciler tek bir hiyerarşi tanımlıyordu. Mutlak göreciler hepsini eşitliyordu. Daha mütevazı ama daha deneyici olan göreci göreciler, hangi aletler ve hangi zincirler yardımıyla asimetrikler ve eşitlikler, hiyerarşiler ve farklılıklar yaratıldığını gösterir (...) Hiçbir şey kendi başına, başka bir şeye indirgenemez ya da indirgenemez değildir. Kendi başına asla, ama her zaman ölçüsünü alıp ona veren bir başkası aracılığıyla. (...) etnoloji, belli bir ölçülebilirliği günbegün inşa ederek görecilik sorununu uygulamada çözen, ölçen ölçütlerden biridir. Görecilik sorunu çözümsüzse, göreci görecilik, ya da, daha şık bir şekilde söylemek gerekirse, bağıntıcılık ilkesel bir zorluk çıkarmaz. (...) el yordamıyla inşa ettiğimiz göreliliğin evrensel hakkındaki küresel müzakere için organon görevi görecektir. (Latour 2021, s. 142)

Latour'un göreciliğe dair düşüncesi bir yandan Deleuze ve Guattari'nin yaylılarıyla uyumlu bir şekilde çalışırken, diğer yandan katmanların kurulumu, kodlayıcı dayatmaları ve katmansızlaştırma stratejilerine karşı kayıtsızmış gibi görünür. Bunun köklerini Latour'un modernin eşığına çekilerek hareket etmesine atfetmek mümkündür, ancak yetersizdir. Burada daha çok ayrıştırıcı olan yukarıda da dile getirilen sonlu-sonsuz ilişkisinin dışından hareket etmek ve sınırlandırılıp ölçeklendirilmiş zamansal bir perspektifin sürece eklenmiş olmasıdır.

Bu ölçeklendirmedeki ayırt edici öge ise insan-aktörün tek aktör olmaktan çıkarılmış olmasıdır. Bu Deleuze ve Guattari'nin uzamsal biçimlenmeyi insan zamansallığının ötesine taşıyamamasına ve olgu meselelerinin ötesinde bir yere odaklanamamalarına yol açmış gibi görünmektedir. Latour ise modern eşiğe çekilirken ilk olarak modern Anayasa'nın doğa ve kültür arasında yaptığı ayrımı doğakültürlere çevirmiş, sonrasında kutuplu tasarımlardan kurtulduğu için görecilikte modern Anayasa'ya özgü eylem modelleri ve kartografiler, listeye eklenen yeni varlıkların da hesaba katılmasına uygun bir hale getirilmek üzere modern olmayan bir eşikten yeniden düşünceye açılmıştır. Bunun en büyük etkisi mutlak ve göreceli arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesi olmuştur. Latour modern Anayasayı kolektifler adını verdiği ve insan ile insan-olmayanların birlikte karmalar oluşturarak yoğunlaştırdığı yoğunlaşma bölgelerinden yalnızca biri olarak işaretlemesi burada merkezidir. Her şeyden önce kendini mutlak ilan etmeyi ve uzun süre bunu sürdürmeyi başarmış bir kolektif olan modern, kavram haznesinin en büyük tuzaklarını, kendi anayasasının görmezden gelinmeye en yatkın olunan dördüncü güvencesi üstü çizili Tanrıdan almaktadır. Latour'a göre bu güvence, doğa/kültür düalizmini çözülmez bir karar verilemezlik anında asılı bırakan ve bilim (doğa) ile felsefe³ (kültür) arasındaki tüm bağlantı olanaklarını ortadan kaldırır (2020, s. 46-49). Deleuze ve Guattari'nin kaçınmadığı durum da tam olarak budur. Onlar kavram ve düşünce arasındaki ilişkide felsefe ve bilim arasındaki ayrımı kesin ve mutlak hale getirirler ve bilim ile felsefeyi birbirinden kesin olarak ayırarak modern Anayasanın dördüncü güvencesine boyun eğerler (2001, s. 23-38). Bu da dilsel bakımdan ilk iki yersizyurtsuzlaşma tipini gösterilebilir kılar. Bu tipler ancak ve ancak modern Anayasa içinde olanaklıdır. Burada bir yanlış anlamamanın önüne geçmek için Deleuze ve Guattari'nin Latour'un evrenselciler ya da mutlak görecilere denk düşmediğini belirtmek gerekiyor. Deleuze ve Guattari de göreci görecilerin örneklerinden, belki de en iyi örneklerinden biri olarak görülmelidirler. Hatta modern Anayasa'nın oluşturduğu tüm hiyerarşileri, asimetrisi, eşitlikleri, bu Anayasa'nın kapsamını tüm ayrıntılarıyla yayla yayla ve enerji akışlarını takip ederek göstermenin en düzenli ve hiçbir şeyi evrenselce ya da aşkınlığa başvurmadan göstermenin bir yolunu bulmuş olmaları bakımından nadir örneklerden birini oluştururlar. Burada temel eksiklik kolektife katılan varolanların bir kısmının yok sayılmış olmasıdır. Bu da görece olanın neye göre ya da diğer hangi kolektifle kıyaslandığının belirlenmesini ertelemiştir. Yine de, bu kolektifin

³ Latour buraya felsefe yerine sosyolojiyi koyacaktır ancak Deleuze ve Guattari'nin diliyle ifade edebilmek açısından felsefe olarak yazmak daha doğru olur.

ürettiği tüm süreçleri ve ondan kaçmanın olanaklarını araştıran da aynı şekilde bu iki figür olmuştur. Buna rağmen, sonlu/sonsuz, mutlak/görelî, majör/minör gibi düalist olmasa da dikotomik ikilikleri sürdürerek olgu meselelerinden endişe konularına, yoğunlaşmalardan yeniden dağıtım süreçlerine geçiş için aletlerin üretilmesini başaramamışlardır. Bunun için insan-olmayan eyleyenlerin hesaba katıldığı bir öbekleşme kuramı geliştirilmesi ve enerjinin tarihsel dolanımını insan ve insan-olmayanlar ekseninde ele alan De Landa gibi figürleri beklemek gerekmiştir (2016; 2019). De Landa'nın Deleuze ve Guattari ile bağlantısı açıkken, ilgi çekici olan Latour'un bağlantısının açığa çıkartılması olduğu için, Latour'un bu bağlamdaki yerinin tespit edilmesi ve onun Deleuze ve Guattari'nin düşünce hattına eklediği yeni aletlerin etkinleştirilmesi yeni olanaklar açma, yeni kaçış çizgileri yaratma gücüne sahiptir. İlk iki yersizyurtsuzlaşma ve ona ilişkin kavramlarla hesaplaşıldığına ve mutlağın Latour'un dilinde bir karşılığı olmadığı anlaşıldığına göre üçüncü tip yersizyurtsuzlaşmada Latour'un yerini ele almak gerekmektedir. Bu noktada da Latour'un organsız bedenle örtüşebilecek bir düşüncesinin olup olmadığı tespit edilmelidir.

Üçüncü İlmek: Latour'un Bedenleri

Organsız beden (OsB) Latour'u göçebe bir bilim olarak okumak için gerekli hemen her süreci kendi içinde barındırdığı ve düz bir ontolojinin başladığı yer olması bakımından önemlidir. Deleuze ve Guattari OsB'yi şöyle açıklarlar:

OsB her şey çıkartıldıktan sonra geriye kalandır Çıkartılan şey tam da fantezidir, imlemliliklerin ve özneleşmelerin tamamıdır. Psikanalizse tersini yapar: Her şeyi fanteziye tercüme eder, her şeyi fanteziye çevirir, fanteziyi korur. O gerçeği tümüyle ıskalar, çünkü OsB'yi ıskalar. (...) OsB yeğliliklerin geçmesini sağlar, kendisi de yeğlilikli, uzamsız bir *spatium*'da onları üretip dağılıma sokar. O ne uzaydır ne de uzaydadır; o, uzayı belli bir derecede dolduracak olan maddedir – üretilen yeğlilikler dereceye karşılık gelir. Katmansız, biçimsiz, yeğnin maddedir, yeğnilik matrisidir, yeğnilik = 0; fakat bu sıfırla ilgili hiçbir şey negatif değildir, negatif ya da zıt yeğnilik yoktur. Madde enerjiye eşittir. Gerçeğin sıfırdan başlayarak yeğnilik büyüklüğü olarak üretimi. Bundan dolayı OsB'yi organizmanın uzanımı ve organların organizasyonundan önceki, katmanların oluşumundan önceki

dolu yumurta olarak; eksenler ve vektörlerle, geçiş dereceleri ve eşiklerle, enerji mutasyonu içeren dinamik eğilimlerle, grup yer değiştirmeleri içeren kinematik hareketlerle, göçlerle tanımlanan yeğın yumurta olarak ele alıyoruz. (Deleuze ve Guattari 2023, s. 165-166)

Bu pasaj oldukça yoğun, doğa bilimlerinden ödünç aldığı kavramlarla olağanüstü derecede teknik okuma gerektiren bir pasajdır. Bunun yanında Latour'un alet çantasındaki aletlere de temas etmesi bakımından ortaklaştırıcıdır. Her şeyden önce Deleuze ve Guattari OsB'yi im rejimlerinden ve özne-nesne düalizminden uzak tutmaktadır. OsB'ye özgü yersizyurtsuzlaşma öznenen ve imden uzakta olduğu kadar fantezinin düşselliğinden ve imliliğin simgeselliğinden uzaktır. O maddeye işaret ederek materyalist bir düşünceyi devreye sokar. Burada söz konusu olan gerçeklik değil maddedir. Lacancı psikanalizin alamet-i farikası olan imgesel-gerçek-simgesel üçlüsü kısa devreye uğrattırılır. Burada önemli kavramlardan biri tercümedir, psikanalizdeki tercüme her ne kadar Deleuze ve Guattari tarafından dışarıda bırakılsa da, Latour tercümeyle bambaşka bir anlamda alıkoyacaktır: "Toplum, toplumsal alan, toplumsal bağlar yoktur; *arabulucular arasında izi sürülebilir ortaklıklar üretebilen tercümelemler vardır*" (Latour 2021, s. 153). Latour burada *arabulucular* adını verdiği ve neden-sonuç mantığını aşan, bir enerjiyi başka yere taşıırken dönüştüren, saptıran, ona ihanet eden ve dolayısıyla tercüme ettiği şeye katılan ve taşıdığını dönüştüren bir eyleyene işaret eder. Burada Deleuze ve Guattari ile arasındaki fark, Latour'un arabulucusunun, tercüme çalışmasını yapanın insan eyleyene sınırlı olmamasıdır. Deleuze ve Guattari tercümeyle psikanalizdeki fantezi zeminine alarak, Latour'un *aracılık* dediği ve tercüme ettiği şeye mesafe alan süreçte etkin bir rolü bulunmayan ve herhangi iz bırakmayan hiyerarşik kullanımıyla sınırlandırır. Tercüme, çağrıştırdığı kaynak metin, köken ve temelden bağımsızlaştırılıp, neden-sonuç ilişkisine indirgenemeyen ve yalnızca etkilere odaklanan kinematik bir sürece dönüştürülürse Deleuze ve Guattari'nin uzak durduğu psikanalitik süreçlerden uzaklaşacaktır. Zaten Deleuze ve Guattari'nin OsB olarak gördüğü şey neden-sonuca indirgenemeyen ya da nedenlere bel bağlamayan kinematik, eksenler, vektörler, enerji mutasyonları ve doğrudan enerjinin dağılımıdır. Maddenin enerjiye eşitliği ve 0 olarak alınan yeğınlıkların enerjetik karakteri burada yayılan, birbirine bağlanan, belli yerlerde yoğunlaşan ve doğrudan kuvvetlerin peşinde olan bir düşünceyi kavrar. Latour'un tercümesi de bu enerjetik karakteri karşılayan ve iz bırakan, yani maddenin töz metafiziğine özgü karakterini

değil de kökenlere açılmayan bir yeryüzü yazımına (coğrafya), yüzeyde bırakılan izlere, yani bir OsB olan yeryüzündeki oylumlara odaklanır. Burada en önemli soru OsB'nin Latour'da bir karşılığının olup olmadığı, Latourcu bir bedenin neye benzediğidir? Bu sorunun cevabı, Latour doğa/kültürden doğakültürlere geçip, AAT'nin düz ontolojisini oluşturup son olarak global ile yerel ilişkisini yereller arasında bir ilişki olarak yeniden kurgulayarak içkinlik zeminine taşıdığına verilecektir:

Globali yerelleştirme ve yereli dağıtma hareketlerini *birlikte* uygularsak ne olur? Ne zaman bir bağlantı kurulması gerekse yeni bir kanal döşenmeli ve bu kanal üzerinden yeni bir kendilik türü nakledilmelidir. Kanallar "içinde" dolaşan, bir şeye boyut verme ediminin kendisidir. Bir mahal, ne zaman başka bir mahal üzerinde etki etmek istese, bir mecra üzerinden gitmeli ve tüm yol boyunca bir şey nakletmelidir; (...) aktör-ağlara dönüşmüş sahalar arka plana geçer; bağlantılar, vasıtalar ve bağlanmalar ön plana getirilir. Bunu yaptığımız anda, organizmaların var olmasını sağlayan tüm sinir, kan, lenf ve hormon yollarını aynı anda renklendirdiğinde bir anatomistin göreceği kadar çeşitli ve dolaşık olan farklı kanalların bir üstdüşümünü görürüz. (Latour 2021, s. 300-301)

Burada sanki Latour organizmayı OsB'ye üstün tutuyormuş gibi bir görüntü vardır. Bu görüntü yanıltıcıdır. Her şeyden önce organizma düz bir ontolojinin metaforu olamaz. Bunun yanında Latour hücrelere değil hücreleri kuşatan ve onların uzmanlıklara dönüşüp dokulaşma, organlaşma ve bedenleşme süreçlerini yöneten ağlara odaklıdır. Bunun da ötesinde, nakil işlemi başlangıç ve sona ilişkin bir imaya sahip değildir, daha çok kesitlenerek yerelleşebilen bir akışı gösterir. Klasik bir organizmadan beklenen önceden kurulu uyum yerine, her defasında yeni kanallar döşeme zorunluluğu stabil ve bölmelendirilebilir bir bedeni değil olsa olsa akışkan bir bedeni gösterebilir. En önemlisi de bu bedenin bir başı yoktur. Bu nedenle bu beden Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius Adamı*'nin kusursuz Batılı, olağanüstü oranlanmış ve cinsiyetlendirilmiş bedeni değildir, daha çok Andre Masson'un bu eserden esinlenerek *Acéphale*'in ilk sayısının kapağına çizdiği başsız versiyonunu hatırlatmaktadır. Sağ elinde yanan bir kalp, sol elinde bir hançer tutan ve genital bölgenin kafatası olarak resmedildiği, karın bölgesinin iç organ gibi görünen kıvrımlı bir gösterimine sahip bu figür organizmaya en

uyumsuz figürlerden biridir. Latour'un bedeninin bir organizma olmaması, artık kan, lenf, hormon ve sinir ağlarının organları ya da dokuları besleyen bir akışı değil, sürekli dağılan, birleşen, yoğunlaşan, yavaşlayan, hızlanan ve özel olarak bir ereğe yönelmeyen enerjinin dolanımını gösterdiği anlaşılacaktır. Bağlantı kurmak için her defasında döşenen kanal ve buradan nakledilen kendilikler, bir yerin bir başka yer üzerinde kurduğu tahakkümü değil, bir yerden bir başka yere doğru hareket eden bir kendiliği gösterir. İçkinlik zemininde kalınmasını sağlayan şey de budur. Süperpozisyonun (üstdüşüm) varlığı da iki bakımdan Deleuze ve Guattari ile ilişkilenebilir ve yersizyurtsuzluğun neden üçüncü tipi dışında Latour ile bağlantı kurulamayacağını gösterir. Latour'un kelime ekonomisinde neredeyse yeri olmayan bir kavram olan süperpozisyon, yalnızca yukarıdaki alıntı gibi çok kritik yerlerde ortaya çıkmaktadır. Deleuze ve Guattari ile ilişkilenecek ilk uğrak, süperpozisyonun jeolojik kullanımının felsefeye ifadesinde kendine yer bulacaktır. Üst üste binerek katmanlaşmaları göstermek, tortullardan kayalara doğru hareketi tanımlaman için kullanılan bu katmanlaşma perspektifi Deleuze ve Guattari'de *ahlakın jeolojisini* oluşturan şeydir (2023, s. 50-84). Bunun yanında bu strateji yeni-materyalizmin kavramsal icadında De Landa (1996) tarafından sahiplenilecek ve zamansal ufka doğru bir açılım sağlayacaktır. Latour ise Tarde'nin toplumsalına ilişkin çıkış noktasında tam da bu katmanlaşma stratejilerinden kaçınmanın yolunu bulduğu için süperpozisyonun katmanlaştırıcılığına geçit vermemek üzere bir düşünce hattı geliştirmiştir. Bunun meşruiyeti, henüz resmîyet kazanmasa da sosyal bilimlerin çağı Antroposen olarak işaretlemesinden ileri gelir. Latour Lovelock'un Gaia kuramı ile hesaplaşırken ahlakın jeolojisinin Deleuze ve Guattari tarafından oluşturulmasındaki ileri görüşlülüğe şaşırmadığını belirtirken, bu tortulaşmanın metafiziğine ve bu metafiziğin doğa bilimlerindeki stratigrafi ile ilişkisine de göz atar (Latour 2017, s. 111-145). İnsanın jeolojik bir kuvvet haline gelişi Latour açısından katmanlaşma üzerine düşünmek yerine katmansızlaştıran bir göçebelik stratejisini takip etmek için yeterli bir gerekçeye dönüşür. Toplumsal üzerine tartışmasında Tarde üzerinden geliştirdiği düşünce, aslında toplumsalın süperpozisyon yaratıp her şeyi üst üste bindirip katmanlaştıran bir şey olarak ele alınmasına karşı oluşunu anlatır, ve bu süperpozisyonu da başka bir yerde doğrudan Tarde'nin toplumsalın kendinin açıklanması gerekirken her şeyi açıklayan şeye dönüştürülmesine karşı çıkışını yine süperpozisyon ile gösterir (Latour 2010b, s. 77). Bu nedenler tortullaşmadan, katmanlardan hareket etmek bir anlamda modern Anayasa'dan

hareket etmek anlamına gelecektir. Bu da Latour'u üçüncü tip yersizyurtsuzlaşmanın dışındaki yersizyurtsuzlaşmalara karşı dirençli hale getirir. Elbette Latour'un düz ontolojisi pürüzsüz bir yüzeyi imlemez, oylumludur, geçirgendir, kimi yerlerde gözeneklidir ve de boşlukludur. Bir OsB için söylenebilecek her türlü nitelemeyi karşılar.

İkinci uğrak, Latour'un biraz bozuma uğratılması olarak görülebilecek ancak esasında ilk uğrakla birlikte düşünüldüğünde bir yoğunlaşma bölgesi kurabilmeye olanak verecek olan şeyi karşılar: süperpozisyonu kuantum süperpozisyonu olarak düşünmek. Bu bağlantı aslında bir dolayım ilişkisi üzerinden kurulabilir ve bu metnin konusunu oluşturmasa da başka bir kavşağın işaret edilmesi ile Deleuze ve Guattari'nin çağdaş tartışmalardaki etkinliğini pekiştirmek üzere dile getirilebilir. Aslında Deleuze ve Guattari'nin *ahlakın jeolojisini* gösterirken kullandıkları M.Ö. 10000 yerine günümüzde jeolojik bir kuvvet olarak insanı belirlemek adına da önemlidir. Kavram Timothy Morton'a aittir ve *hipernesne* olarak adlandırılır (2020). Latour'u ilk iki tip yersizyurtsuzlaşmadan koruyan şey burada da devrededir ve bir OsB örneği olarak gezegenleri kapsadığı gibi, küresel ısınma gibi fenomenleri de adlandırmak üzere kullanılır. Latour'da gösterildiği gibi meseleyi sonlu/sonsuz, görelî/mutlak kategorilerine değil de sonlu ancak geniş bir zamansallığa yayılmış olduğu için ölçüye gelmeyen, her zaman birbirine görelî ve bir şekilde birbirine dolanan bir şey olarak okumanın yavaş yavaş alışkanlığa dönüştüğünü göstermesi bakımından *hipernesnel* önem arz ederler. Yine Latour gibi olgulara yönelik değil endişe konularına yönelik bir hareket olarak zamansallıkta hareket eden Timothy Morton, hipernesneyi ağdalı yani kendiyile ilişkilenen varlığa yapışan, mekânsız herhangi bir uzamsal temsile indirgenemez, kendi zamansallığının genişliği dolayısıyla zamansal olarak dalgalanan, üç boyutlu insan ölçekli perspektife sığmayan bir evrelemeye ve en önemlisi öznelerarasılığa değil nesnelerearasılığa dayanan, yani mekân zaman içerisinde değil bizzat mekân zaman olarak işleyen, bunu da insanlara bir ortam (olanağının koşulu) oluşturması olarak göremeyeceğimiz, aslında öznelerarasılık dendiğinde insan kibrini gösteren özellikleri taşır. İnsan kibrinden kastedilen, insan olmayanların dışlandığı ve yalnızca insanların hesaba katıldığı bir nesnelerearasılıktır Timothy Morton'a göre (Morton 2020). Deleuze ve Guattari'nin OsB'si ile rezonans olan bir nokta yine ortaya çıkmış olur böylece, ancak daha önce de belirtildiği gibi zamansallığı insan yaşamömründen uzak tutmak bakımından ciddi bir fark yaratır. Morton'ın düşüncesi kuantum dolanıklığını düşünceye yaymak bakımından Deleuze ve Guattari'nin

katmanlara odaklı ve insan merkezci düşüncesini farklılaştırmaktadır. Latour ile ortaklığı bu bağlamdadır. Bu anlamdaki süperpozisyonlanma da Latour'un globali yerelleştirirken kullandığı stratejiyi destekleyecek bir bedenleşme sergiler. Her şeyden önce kuantum süperpozisyonlanması Newton fiziğinde mekân bakımından bağlantı göstermemesi, tek sonuç vermesi gereken şeyleri ortaklaştıran ve birbiri ile ilişkiye sokan ve görelî pozisyonlar üzerinden bunu sağlayan, daha doğrusu düşünceye aktarıldığında böyle okunan bir durum olarak vardır.

Dördüncü İlmek: Zaman ve Zamansallık, Virtüel ve Aktüel, Özne ve Nesne

Bunun Deleuze ve Guattari'deki karşılığı virtüel ve edimselin ikisinin de gerçeklikle kurduğu ilişkinin eş derecede olduğu, ancak birbirine karşıt oldukları üzerinden düşünülmelidir. Bu bağlantının kurulmasındaki güçlük ise, Deleuze ve Guattari'nin pozisyonunu, ya da Latour'daki ifadesiyle ortaya koydukları izahı zamansal ufka taşımaktaki güçlüktür. Burada virtüel ve aktüelin zamanla ilişkisi olmaması bakımından bir güçlük kastedilmemektedir elbette. Deleuze ve Guattari'nin bu konuda oldukça çok yazdığı, süreçleri zaman üzerinden düşündükleri elbette bilinmektedir. Ancak zamana bakışları her zaman belirlenimden kurtulmaya, mutlak ve görelîye, sonlu ve sonsuza açılan geçmiş tortularla örülüdür. Bu düşünce ufkunu insanla sınırlayan bir yola açılır ve düşünceyi insana özgü kılar. Bunun temelinde Timothy Morton'ın "evreleme" olarak isimlendirdiği ve aslında Spinoza'nın insanla sınırlı bakışı madde ve düşünce öznitelikleri ile tanımlayıp, içkinlik düzlemi olarak Doğa/Tanrı'nın bu iki öznitelikle sınırlanamayacağını belirttiği durum bulunmaktadır (Spinoza 2013).⁴ Deleuze ve Guattari'nin yaptığı bir hata ya da yanılığ değildir, stratejiler ve modeller çokluğu olarak düşünülen yeni ontolojinin gereği olarak konumlu bir yerden, belirli bir kapsamda bir yoğunlaştırıcı hareket gerçekleştirmektedirler. Yersizyurtsuzlaşma tiplerinde Latour ile ilişki kurulurken ilk iki basamağın Latour'da bulunmaması nasıl ki böyle yersizyurtsuzlukların varolmadığı anlamına gelmiyorsa, hatta belirli yersizyurtsuzlaşma kipliklerinin stratejilerini göstererek başka stratejilere olanak açıyorsa, Deleuze ve Guattari'nin zamana ilişkin ufku da aynı şekilde yeni stratejilere olanak açmaktadır. Deleuze ve Guattari bu bakımdan, zamanı Latour'da ya da Morton'da ifade edilen süperpozisyonlar,

⁴ Timothy Morton ve Spinoza arasındaki bu ortaklığı yeniden düşünmemi sağladığı için İpek Özınanır'a teşekkür ediyorum.

evrelemeler üzerinden okumak için gerekli yersizyurtsuzlaştırıcı hareketi gerçekleştirenler olarak düşünölmelidirler. Latour ile uzlaşmanın olanaksızlığı gösterilerek başlanmak istenirse, bu Deleuze ve Guattari'nin düşünöncesindeki iki merkezi yer ile gösterilebilir. Bunlardan ilki *Fark ve Tekrar*'daki sentezlerin üçüncü basamağında gösterilen ve Deleuze'ün düşünce hattının tamamına sirayet eden yeniye ilişkin düşsel-yaratıcı bir tutkudur.⁵ Bunu zamanın üçüncü sentezi olan boş form olarak zamanda gerçekleştirir. İlk iki sentez kendini hala mekânda ya da kavramsal olarak ifade edilirse harekette tutan zamanın sentezini verirken, üçüncü sentez zamanı zembereğinden boşaltarak hareket ile bağlantısını koparır (Deleuze 2017, s. 128-129). Deleuze bu zemberek boşaldığında ortaya çıkan durumu şöyle açıklayacaktır:

Üretilen şey, mutlak biçimde yeni olanın kendisi de, kendi hesabına tekrardan başka bir şey değildir: üçüncü tekrar, bu sefer fazlalığa dayanan tekrar, ebedi dönüş olarak geleceğin tekrarı. Zira ebedi dönüş doktrini bütün serileri veya zamanın bütünü, geleceği olduğu gibi geçmişi ve şimdiyi de etkileyen bir şey olarak ortaya koyulsa bile, bu şekilde bir açıklama yalnızca giriş düzeyindedir; problematik olmaktan başka bir değeri ve ebedi dönüş problemini ortaya koymaktan başka bir fonksiyonu yoktur. Ebedi dönüş, ezoterik gerçekliğiyle, serinin üçüncü zamanını ilgilendirir ve yalnızca onu ilgilendirebilir. Belirlendiği yer yalnızca orasıdır. Onun için tam anlamıyla gelecek inancı, geleceğe inanç denmesinin nedeni budur. Ebedi dönüş yalnızca yeniye, yani eksiklik koşulunda ve başkalaşım aracılığıyla üretilmiş olanı etkiler. Ancak ne *koşulu* ne de *eyleyiciyi* geri getirir: aksine, bunları defeder ve bütün merkezkaç kuvvetiyle savurur. O, ürünün özerkliğini ve yapının bağımsızlığını oluşturur. Eksikliğe veya eşit-oluşa dair hiçbir şeyin geride kalmasına izin vermeyen şey, fazlalığa dayanan tekrardır. Bizzat kendisi yenidir, yeniliğin ta kendisidir. Kendi başına serinin üçüncü zamanıdır, başlı başına gelecektir. (Deleuze, 2017, s. 131)

⁵ Eser yalnızca Deleuze tarafından yazılsa da bu metinde Deleuze ve Guattari birlikteliğinin özel isimler ve kişiler olmaktan çok bir düşünce hattının imlenmesi için kullanıldığı unutulmamalıdır.

Bu uzun pasaj zamanın üçüncü sentezinden beklenen şeyin bir ‘hepten başka’ya⁶ doğru açılması bakımından yenidir. İlk iki sentez saf bir geçmiş fikriyle yoğrulan ve virtüel ile edimselin ilişkisini takip etmenin rahatlıkla sürdürülebildiği, edimselliğin virtüelden kopmadan birlikte-varoluşa doğru götürüldüğü ve meseleyi görüngü probleminin tek evrenliliğinden çoklu evrenlerle çözülebilecek topolojik bir noktaya, yani epistemolojiden ontolojiye taşıdığı düşünülürse, üçüncü sentezin bu topolojinin bizzat tek bir evren gibi görülmeye alışılmış yeryüzünün çokluğunu gösteren nokta olduğu anlaşılacaktır. Bu sentezde Deleuze’ü yukarıda yersizyurtsuzlaşma tiplerinde de gösterildiği gibi modern Anayasa’da tutan Nietzsche’den ödünç aldığı eksiklik koşulu ve başkalaşım aracılığı ile Deleuze’ün Nietzsche’nin yıkıcı simgesel süreçlerine düşselliğin yaratıcı ve yeniyi oluşturucu süreçleri eklemesidir. Burada Deleuze’ün kurduğu en özel bağlantı ise imgeyi, simgeselin tarihinde ifade ettiği ikiye bölünmüş çanak analogisi ile birlikte göstermesi ve OsB söz konusu olduğunda imgesel-gerçek-simgesel üçlüsünde beliren kısadevreyi imgeselin kendisini yeniden yurtlanacak ve edimselleşmemiş bir yenide, yeni yurttaki simgeselin kolektife işaret eden bölünmüşlüğüyle yeniden çağırmasıdır:

Herhangi bir durağın bütün zamana uygun gelen biricik ve muazzam bir olayın, bir eylemin imgesinde belirlenmesi gerekir. Bu imgenin kendisi yırtık bir formda, birbirine eşit olmayan iki parça halindedir. Yine de bu şekilde zamanın bütününü kendinde toplar. Kapsadığı ve eşitsiz parçalar olarak bir araya topladığı parçalar itibarıyla ona sembol demek gerekir. (Deleuze 2017, s. 129)

Burada parçaların eşitsizliğine yapılan vurgu Deleuze ve Guattari’yi Latour’a bağlamak için akılda tutulmalıdır. Deleuze’ün üçüncü sentezde eyleyiciyi geri dönüşsüz olarak düşünmesi, parçaların eşitsizliği bakımından düşünülmelidir. Kolektife katılan eyleyicilerin etkileri, eyleyicilikleri, yoğunlaştırabildiği enerjiler başka başkadır. Ancak bunlar her zaman modern Anayasanın yeniyi dair tutkusunu açığa çıkaracaktır. Deleuze Nietzsche’nin izini takip ederek yeniyi ilişkin tutkusunu trajik olanın imgesel ve simgesel olarak kurduğu Apollon ve Dionysos birlikteliğine doğru yönelecektir (Deleuze 2010; Nietzsche 2015c). Eksiklik koşulu

⁶ Bu kavram Quentin Meillassoux’nun kullandığı bir kavramdır, insan merkezci perspektiften çıkıldıktan sonra bir mutlak arayışına dair bir araştırmanın işaretidir. Modern Anayasa ile birlikte merkezi hale gelen korelasyonist kavrayışın dışına taşıldığında gündeme gelen bir kavram olarak yine topolojik bir gönderge ile kullanılır ve başka bir evrenin düşselliğine katılır (2020). Bu bakımdan Deleuze’ün kavrayışı ile bir uyumu vardır .

ise, Nietzsche'yi kültüre götüren, bu kültürü de medeniyetten ayırıp bir etkin oluşa doğru taşıyan kuvvet olarak işlediği gibi Deleuze'ün de burada yönetime karşı ve kültürün Nietzscheci yeniye açılan kuvvetlerini ödünç aldığı yeri göstermektedir (Deleuze 2010; Nietzsche 2015d). Zamanın tam anlamıyla ontolojik ve uzamdan bağımsızlaşmış üçüncü sentezinde devreye giren bu çoklu ilişkiler ve düşünceler ağı, yeniye 'hepten başka'ya dair bir düşünce olarak yeniden kavrar. Yine de bu ufuk insan ufkunun ötesine geçmez. Yeniye ilişkin bir eksiklik koşulu belirlemek, kültürün bir eksiklik ilkesinden doğduğunu dile getirmek 'pek insancadır'. Buradan hareketle, üçüncü sentez her ne kadar zamanı uzamın belirlenimden kurtarıyor olsa da, zamansal ufkunu insanın ötesine geçirme konusunda bir ortaklaşma zemini sunma konusunda yetersizdir. Yine de bu noktada Latour ile ortak bir bölgenin tespiti yapılabılır durumdadır. Bu bölgenin tespiti, bir uzlaşımın temeli olmaktan çok Deleuze ve Guattari ile Latour'u patikalar açan ancak kategori altında konumlanmaya da direnen pozisyonların ortaklığını resmetmek açısından önemlidir. Bu bakımdan Alphonse Lingis'in kavramsallaştırdığı gibi bir 'öteki cemaat' oluştururlar (1997):

Üçüncü sentezde şimdi, yazgısı silinmek olan bir aktörden, bir failden, bir eyleyiciden daha fazlası değildir; geçmiş de eksiklikle çalışan bir koşuldan fazlası değildir. Zamanın sentezi burada aynı anda hem ürünün kendi üretim koşullarına istinaden koşulsuz karakterini, hem de yapıtın failinden veya aktöründen bağımsızlığını olumlayan bir geleceği oluşturur. (Deleuze 2017, s. 133)

Burada Latour ile ortaklaşan bölge, AAT'nin aktörünün iz bırakmayı bıraktığı ana tekabül eden bölgedir. Deleuze yeniye açılan üçüncü sentezi ile iz takibinin bitirilmesini gerektiren koşullar altındaki aktörü resmetmektedir. Latour'un AAT'si izleri takip ede ede ulaştığı izahı gerçekleştirirken açtığı kanalları bitirdiğinde ortaya çıkan kolektifin keşif anı gibidir burası. Her defasında yeniden kat edilmesi yeniden iz takibine uğratılması, yollar döşenerek erişilecek başka başka bölgelere açılması koşuluyla isimlendirme hakkı verilen bu süperpozisyona dayalı süreç her şeyden önce aktörlerin her defasında yeniden dağıtılmasını gerektirdiği için Deleuze ile uyum gösterir. Deleuze'ün üçüncü sentezden beklediği, enerjinin dağılımının yeniden dağıtıldığı bir bölgeyi, zamansal olarak temelleri, katmanları ortadan kaldıran ve düzleştiren bir diyagramı imlemesidir. Burada tüm aktörler yurtsuzlaşırlar ve yeniden yurtlanmak üzere dolanımına girerler. Bu bakımdan üçüncü sentez iki düşünceyi de

politik olarak, yani enerjinin yeniden dağıtılması, yoğunlaşmaların yurtlandırıdıklarının yurtsuzlaşmasını gösteren bir ortak bölgeye tekabül edecektir. Bu olanaklı ve gerçek arasında değişen bir yurtsuzlaşma ya da yeni olmaması bakımından anlaşılmalıdır. Bu, virtüel ve edimselin, diyagram ve yoğunlaşma bölgelerinin, OsB'nin kavramları altında düşünülmesi gereken bir yenidir. Bir inşa olmadığı gibi özsel bir şey de değildir. Bu aktörlerin döşedikleri kanallarla, oluşturdukları gruplar veya gruplar dağılırken dağıttıkları enerjilerle, kısaca yerelden yerele geçişlerdeki göçebeliklerle aktörlüklerin ortadan kalktığı bir ana tekabül eden bir yenidir. AAT'nin en sonda ulaşacağı toplumsal bu bakımdan yeni ile ortak bir bölgeyi kat edecektir. Yine de Deleuze ve Guattari'nin aktörü insan olarak kalmak bakımından politikayı kültür ufkunun ötesine taşımayacaktır. Ortak bölgede çalışırlar, ancak insan-olmayanlarla işbirliği yapmak ve yapmamak konusunda politik olarak farklı konumlanırlar.⁷ Bu bakımdan uzlaştırılmaz olmaları kaçınılmazdır.

Beşinci İlmek: Doğa/Kültürden Doğakültürlere 'Pek İnsanca' Olandan Kurtulmak

İkinci nokta, Deleuze ve Guattari'nin düşünceye ilişkin ufkundan kaynaklanır. Bu ufuk da yine aslında insanda düğümün: "Üç düşünce biçimi, bireşim ve özdeşleşim olmaksızın kesişir, içiçe girer. Felsefe kavramlarıyla olaylar çıkartır, sanat duyumlarıyla anıtlar diker, bilim de fonksiyonlarıyla şeylerin durumlarını kurar" (Deleuze 2001, s. 177). Bu düğüm, onu modern Anayasanın kültür alanında tutacak olan düğümdür. Zamana ilişkin kavrayışıyla da bağlantılı bir düğümdür, yine 'pek insanca'dır. Mutlak ve görelî, özne ve nesne, sonlu ve sonsuz terk edilmeden insanca kalmakla damgalanmış bu durum düşüncenin insanca ufkunun merkezini oluşturur. Deleuze ve Guattari bunlar içinden düşünceyi özne ve nesne ikilisinden ve hatta düalizminden kopararak toprak ve yurtluk ilişkisi içerisine yerleştirmek açısından bir patika açarlar. Yine de sonlu ve sonsuz, mutlak ve görelî kategorileri dolayısıyla insanca kalırlar. Latour'da durum başka bir yere doğru evrilir, çünkü yukarıda dile gelen hiçbir alan arasında bir güçler ayrılığı koyutlamak mümkün değildir. Deleuze ve Guattari'den bu yana felsefenin, sanatın ya da bilimin tam olarak nerede başlayıp nerede bittiğini belirlemek, kavramı kimin oluşturduğunu, duyumun sanatçıdan mı geldiğini ya da fonksiyonlarla durumları kimin oluşturduğunu artık tartışmaya açılmalıdır. Her şeyden önce düşüncenin üç

⁷ Bu icat edilen aletlerin önemini azaltmaz, aksine Latour'u Deleuze ve Guattari'nin açtığı patikayı yürümeye devam ederek insan-olmayana açtığını gösterir. Bu elbette ağın dokunma işleminden ziyade, ilmek geçirilecek yeni bölgede Deleuze ve Guattari'nin yanına Latour'u da yazıp başka birisiyle ilmeklendirmeyi gerektirir.

biçimi, üç insanca biçimi kendini yeryüzü ufkuna doğru genişletmek isteyen ve insandan yurtsuzlanacak bir düşüncenin yeni yurduna hareket edebilmesi için belki de terk edilmelidir. Bu AAT'nin bizzat göçebelik stratejisinin başladığı ve Deleuze ve Guattari ile Latour'un uzlaşma zemininin girişine "imkânsız" tabelasını asan şeydir.⁸ Böylelikle aynı ufukta hareket etmeyen, ancak birinin yurtlandığındaki enerji yoğunlaşmasını yüklenerek başka bir yere taşımak üzere *arabuluculuk* yapan Latour ile baş başa kalırız. Yavaşlık ilkesi hatırlanacak olursa, yolculuğun biçimi de başkalaşıma uğrayacaktır, tıpkı Deleuze ve Guattari'nin zamana ilişkin üçüncü sentezden beklediği tarzda bir başkalaşıma. Modern çağın hızı yerine, eski çağların yavaş seyahatleri söz konusudur. Metafor biraz daha ileriye taşınacak olursa, uçakla seyahatin kolaylığı ve tüm durakları atlayıp kısa sürede bambaşka bir konumda olmak ve yalnızca uçağın masraflarıyla sınırlanmak yerine, bir kervan kurup yolun tüm tehlikelerini göğüsleyip, yol boyunca konaklaya konaklaya – ki han ya da kervansaray geçici ve köksüz bölgelerin uzamını kurar aynı zamanda – varılacak yere varmaya çalışmaktır. Yol o kadar uzundur ki, varılacak yer yolun büyük çoğunluğunda bir hedef olmaktan çıkıp yolun kendisiyle ve tehlikeleriyle ilgilenmeye zorlar insanı.

Etkileşimden bağlama doğru AAT ile uyumlu şekilde gitmek böyle olacaktır. Makro da bu nedenle sürekli mikrolarla ilişkilerin izlerini gösteren bağlantılandırmanın adı olacaktır, aktörden aktör-ağa geçişin güzergahı böyledir. Burada bir keyfiyet de yoktur; "AAT her şeyden önce *hangi* şeklin harita üzerinde olması gerektiğine dair somut bir keyfi karar değil, *herhangi* bir şekli harekete geçirmek için soyut bir *izdüşüm* ilkesidir" (Latour 2021, s. 245). Latour'un sürekli hatırlattığı ve asla akıldan çıkmaması gerekenler; tüm keyfiyetin iptal edilmiş olması, baştan verili bir şeyin olmaması, eylemin ele geçirilmiş olması, iz sürücülük yapıyor olması ve herhangi bir yerde bağlamsallaşan bir şey için gerekli tüm bedellerin ödenmiş olmasıdır. Özellikle bir bağlam için gereken tüm bedelleri ödemek, makro ve mikro düalizmini ortadan kaldırmanın yolunu açacak olan şey olacaktır. Yerel etkileşimlerin izini takip ederek ortaya çıkacak mikro izahın bir yerinden edilme sonucunda başka bir yere transferi, global bağlama, makroya sıçrama tahtasını oluşturan durumu göstermektedir. Eğer iz takip etme bırakılmaz ve sonuna kadar götürülürse, yerinden edilen şeyin gittiği güzergahın

⁸ Bu Nietzscheci tabela uzlaşımı imkânsızlaştırdığı gibi bu figürleri birbirine dolanıklaştıran şeydir aynı zamanda. Buraya taşınan enerjinin yeniden dağıtım için yeniden yola çıkışıdır.

da izi bulunacak ve yerelden globale bir sıçrayış yerine, esasında gerçekleşenin yerelden yerele bir hareket olduğu açığa çıkacaktır;

Aktörleri makro ve mikro düzeylerine göre sıralamak yerine, büyüklükleri ne olursa olsun yerel ve bağlantılı sahalara ikame etme kararı alındığında, bir çalışmanın aktör-ağın izini sürdüğü söylenebilir. İki kısım da temel öneme sahiptir; tire de bu yüzden oradadır. Birinci kısım (aktör), dünyanın bütün gösterişli bileşenlerinin içinde büyüyeceği dar uzamı ifşa eder; ikinci kısım (ağ), dünyanın hangi vasıtalar, hangi izler, hangi yollar, hangi bilgi türleri üzerinden bu uzamlar *içine* getirildiğini ve orada dönüştürüldükten sonra dar duvarlarından *dışarı* nasıl geri gönderildiğini açıklayabilir. (Latour 2021, s. 247-248)

Aktörü ağa bağlamak üzere yapılan bu Latourcu müdahale, en başta kolektifler arasındaki boy farklılıklarını hesaba katmayı gereksinir, yani Latour beş belirsizlik kaynağını işleterek bu hareketleri oluşturmaktadır. Aktör bir anlamda modern Anayasanın görünmez kıldığı Ortanın İmparatorluğunu uzam olarak almanın açığa çıkardığı bir şeydir, bir anlamda da henüz ortaya çıkmamış karmaların yeşereceği uygun toprak olma özelliğindedir. Ağ daha çetrefilli bir kavramdır, çünkü alışkın olunan ve dilin de çoğu zaman zorladığı sabitliklere direnen rölativizmin AAT tarafından sağlam zemin olarak alınmasının anlamını açığa çıkararak bir kavramdır. Ağ daha önce de dile farklı farklı bağlamlarda işaret edilen “göçebelik” ile de ilgilidir.

Sonuç: Latour’un Göçebibilim ile Sınanması

Latour’u bu noktadan ele alan ve onu Deleuze’e yeterince yaklaştıran pek bir girişim olmasa da, Deleuze ve Guattari’nin göçebibilimden bekledikleri ile Latour’un buraya kadar adım adım izlenen ontoloji yapma şeklini karşılaştırmak ve kurulabilen bir bağlantı ya da Latour’un AAT’den beklediği gibi arkasında kalan bir iz varsa takip etmek gerekmektedir. Bunun meşru zeminini her şeyden önce AAT’nin yerelden yerele ilerlemesinden yola çıkarak kurabiliriz. Bu minör kalış, hatta minörden ayrı duran ve minörü içerdiğini savlayarak ve herşeyi kapsayarak yapısalcı bir perspektifle kuşatılmaya yol veren düşünce hatlarına karşı bir direniştir. Latour’un makro ve mikro arasında, yerel ve global arasında kurulan ilişkilere

alternatif olarak önerdiği bunların bir kapsama-kapsanma ilişkisine hapsedilmemesinden başka bir şey değildir. Deleuze ve Guattari ortaya attığı göçebibilim düşüncesi için dört özellik sıralar:

- 1) Akışkanları özel bir durum olarak gören bir katılar teorisi olmak yerine, öncelikle bir hidrolik modele sahip olacaktır; (...) akış gerçekliğinin ya da tutarlılığın ta kendisidir.
- 2) Durağan, ebedi, özdeş ve sabit olana karşıt olan bir oluş ve heterojenlik modelidir. Bu bir “paradoks”tur, oluşun kendisini bir model haline getirir ve artık bir kopyanın ikinci karakteri değildir;
- 3) Yapraksı ya da ince tabakalı bir akışta artık düz çizgiden paralellere değil, eğrisel eğimden eğik bir düzlemdeki sarmalların ve girdapların oluşumuna geçeriz; en küçük açı için en büyük eğim. (...) Model girdabımsıdır; doğrusal ve katı şeyler için kapalı bir uzay dağıtmak yerine, şeylerin-akışların dağıtıldığı açık bir uzayda işler.
- 4) Son olarak, model artık teorematik değil, problematiktir: Figürler yalnızca üzerlerinde meydana gelen *etkilenmeler*, kesitler, ablasyonlar, eklemeler, yansıtımlar açısından ele alınmaktadır. Türsel farklar yoluyla bir cinsten türlerine, tündengelim yoluyla durağan bir özden ondan türeyen özelliklerine geçilmez artık, bir problemden onu koşullandıran ve çözen ilineklere gidilir. Her türlü biçim bozulması, çapraz-mutasyon, sınırdaki geçişler, her bir şeklin bir özden çok bir “olayı” tayin ettiği işlemler vardır: (...) Teorem gerekçeler düzenine aittir, oysa problem duygulanım⁹ daırdır ve bilimin kendi içindeki başkalaşımından, üretimlerden ve yaratımlardan ayrılamaz. (...) Problem bir “engel değildir, o, bir engelin aşılmasıdır, bir öne-fırlatımdır [yansıtımdır], yani bir savaş makinesidir. (Deleuze ve Guattari 2023, s. 382-383)

Hidrolik yasalarına yapılan gönderme vaktinde Nietzsche'nin termodinamik yasalarına yaptığı göndermelere benzer, aynı şekilde soykütükten, arkeolojiye oradan coğrafyaya doğru dönüşen bir düşünce hattının fizik açısından izdüşümü gibidir burası. Hidrolik yasalarının en

⁹ *Affect* kavramı Türkçede giderek yaygınlaşan “duygulanım” sözcüğüyle karşılanacak gibi görünmekteyse de, geçmişte duygulanım sözcüğüyle karşılanmaktaydı. Çeviriye müdahale etmemek adına böyle bırakılsa da, alıntıda başka türlü geçmediği sürece duygulanım sözcüğü ile karşılanacaktır.

önemli özelliği, en başta kuvvete odaklanması – tam da Latour’un eylemin ele geçirilmesi, harekete geçirici kuvvetlere odaklanması gibi – ve bu kuvvetlerin akışkanlara özgü bir kuvvet olarak düşünülmesinde yatar. Akışkanlara ilişkin fizikte ortaya konan kuvvet analizleri ve bu kuvvetin akışkanların hareketini nasıl yönettiği, bu akışkanların durumlarının hangi koşullarla nasıl değiştiği, akışkanların hareketindeki yasalarda kuvvetin etkisinin katılardan nasıl farklılaştığını görmek bu açıdan önemlidir. Her şeyden önce akışkanlarda katılardan farklı olarak elastiklik sınırı sıfırdır. Katılar belli bir kuvvetten sonra şekil değiştirmeye, bu kuvvet belirli bir eşiği geçtiğindeyse parçalanmaya doğru ilerlerken, akışkanlar her zaman şekil değiştirerek kendilerini duruma uydurabilirler. Kuvvetle ilişkileri de bu bağlamda daha kalıcı bir durumdadır. Deleuze ve Guattari’nin üçüncü maddede dile getirdiği sarmallar ve girdaplar, hidroliğin hızla ilişkili iki biçiminden hızlandırıldığındaki davranış örüntüsünü göstermesi bakımından söylemler uyumludur. Türbülanslı akışlar özellikle hidroliğin konusunu oluşturan hava için daha kolay gözlemlenebilir. Aynı şekilde sıvıların da hızlandırılmış hareketinde sarmallar, girdaplar ortaya çıkardığı, bunlar kimi hava olayları esnasında denizlerde gözlemlenebildiği için kolayca kavranabilir. Düşük hızlardaki düzenlik akışlarda da aslında akışı gözlemlerken farkedilmeyen bir miktar düzensizlik içerdiği de unutulmamalıdır, katılardan farklı olarak moleküler bağları daha zayıf olan maddenin akışının düzensizliği hep göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar göz önünde tutularak Latour’un AAT’de ortaya attığı modelin göçebibilim sıfatını hak edip etmediği incelenebilir. Deleuze ile Latour bağı her ne kadar monist olmak bakımından (Bell 2011) ele alınmış, yeni materyalizm – çatı kavram olan yeni materyalizm – söz konusu olduğunda her zaman birlikte yazılmış ya da haritalandırılmış (Benson 2019; Geerts ve Kruif 2019), ağ teorisinin tarihine odaklanıldığında Deleuze ve Guattari’den Latour’a bir süreklilik olduğunu göstermeye çalışılmış (Berressem 2015) olsa da Latour’un kuramının göçebe bir bilimin olanağı olarak okunup okunamayacağına dair gündeme gelmiş bir çalışma bulunmamaktadır.¹⁰ Deleuze ve Guattari’nin dile getirdiği özelliklere sırasıyla bakarak karşılaştırılacak olursa, Latour’un AAT’si her şeyden önce akışkanlar mekaniğinin ele aldığı sıvı ve gaz formuna oldukça uygun bir aktör fikrine sahiptir.

¹⁰ Bir şey bir yerde düşünülürken illa başka bir yerde yapılmış olur, ancak gündeme gelmiş, tartışma konusu haline getirilmiş veya Latour ile Deleuze arasındaki bağların sıklığına dair detaylıca uğraşmış bir şey bulunamamış olması vurgulanmalıdır. Her ne kadar göçebibilim üzerine ilginç bir şekilde Boyle’un yasasını göçebibilimle elde etmeye dair bir tez (Doerksen, 2018) ve Deleuze’e hiç değinmeden kimi Latour göndermeleri yapan bir coğrafi araştırma raporu (Schough, 2007) bulunsa da, bunlar sadece bir yerlerde bu düşüncelerin işletildiğini, ancak detaylandırılmadığını gösterecektir.

Her şeyden önce eyleme ilişkin görüşleri bunu açığa çıkartmaya olanak tanır. Eylem tek bir üstlenicisi olan bir şey olarak değil de pek çok kuvvetin eyleyenliğinin ilmek ilmek doladığı ve harekete geçirdiği bir şey olarak alındığında, katılara ilişkin mekanikteki elastiklikten plastik olmaya geçişi yaşamayacağı açıktır. Eylem üzerine uygulanacak her iz sürme etkinliği, eylemde eyleyenler tarafından uygulanan ve eyleme dağıtılan kuvvetleri açığa çıkardığında hidroliğin sıvıyı hızlı bir şekilde aktarma esnasındaki davranış örüntüsüne erişecektir. Çünkü böyle bir durumda aktarılacak sıvının molekülleri arasındaki hız dağılımı farklı farklı gerçekleşecek ve rölativize olacaktır. Burada eylemin hızlı bir form olduğunun bir sayıltı olmaktan fazla bir şeye tekabül ettiğini görmek önemlidir. Yine Deleuzeyen bir hatta tekabül eden ve Latour ile bu metinde daha önce de bağ kuruan De Landa, bin yıllık bir zaman diliminde ele aldığı farklı farklı ancak her biri oldukça yavaş gelişen enerji akışlarında, genelde eylem olarak adlandırılardan daha köklü bir değişime işaret eden, ancak zamansallığı dolayısıyla insan yaşamömrünün düşlemine tekabül etmeyen olayları ele almaktadır (De Landa 2016) ve bu da AAT'deki gibi bir iz sürme etkinliği olarak gerçekleşmektedir. Hatta De Landa'nın yeni materyalizmin ilk kullanıldığı makalelerden birisi olma özelliği taşıyan makalesi, tam da kitabından bir sene önce yayımlanmıştır. Kitap makalenin olağanüstü şekilde genişletilmiş bir halidir aslında. Latour'un eyleme odaklı akışkan bir ontolojisinin olduğu rahatlıkla söylenebilse de, AAT'nin uzun erimli düşünme biçimlerinde zamansallıkla nasıl baş edeceği elbette bir miktar düşündürücüdür. Yine de hidrolik yasalarını takip ettiği rahatlıkla söylenebilir. İkinci özellik, zaten AAT'nin kurulumunun olanağını sağlayan modern eşige geri dönüşten itibaren Latour'un kuramının karakteristiğidir. Sabit, baştan verili hiçbir şeyle başlamama, oluşun izini sürme pratiği olarak AAT. Ayrıca yerelden globale geçişe karşı, yerelden yerele geçişlerle ağ dokuma işlemi olarak AAT, her geçişin tüm bedellerini ödeme zorunluluğuyla Deleuze ve Guattari'nin libidinal ekonomi-politiğine doğrudan aittir. Latour'un kuramının masraflılığına yapılan vurgular kapital ekonomi-politikten çok libidinal ekonomi-politiğe aittir. İkinci özellikle ilgili son olarak vurgulanması gereken, AAT'nin toplumsalı ya da toplumu bir töz olarak ele almadığı ve bu şekilde asıl ve kopya ilişkisini ortadan kaldırdığı ve AAT'nin modellemelerinin zaten heterojenlik ve oluş üzerinden anlam kazandığıdır. Eyleme dolanık her aktör, aynı etkide bulunmadığı gibi kimi aktörler eylemin tamamına değil bir kısmına katılarak zamansal bir derinlik fikrini eyleme yüklemekte ve homojen bir dağılımı baştan olanaksız kılmaktadır. Üçüncü özellik hidrolikteki laminer

akışlar yerine türbülanslı akışlara bir vurgu içermesi bakımından, ilk özellikteki zamansallığın insansal zamansallığa dönüşümüne dair bir özelliktir. Heterojenliğin ve oluşun en kolay izlenebildiği durumu üretmesi bakımından AAT'nin iz bırakmak ve aktör olmak arasındaki ampirik olma ilkesinin işletilebileceği bir yere işaret eder. Dördüncü özellik ile ilgili bağlantılandırma ihtiyacı dahi yoktur, Latour'un tüm çabasının bir özeti niteliğindedir. Bütün bunlara ek olarak AAT'nin bir yöntem olmadığı da hatırlanacak olursa bir göçebibilim örneği olarak görülmesi oldukça kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bell, J. (2011) "Between Realism and Anti-realism: Deleuze and the Spinozist Tradition in Philosophy," *Deleuze Studies*, sayı: 5(1), s. 1–17. <http://www.jstor.org/stable/45331443> (Erişim Tarihi: 21.03.2024)
- Benson, M. H. (2019) "NEW MATERIALISM: AN ONTOLOGY FOR THE ANTHROPOCENE," *Natural Resources Journal*, sayı: 59(2), s. 251–280. <https://www.jstor.org/stable/26800037> (erişim tarihi: 21.03.2024)
- Berressem, H. (2015). "Déjà Vu: Serres after Latour, Deleuze after Harman, 'Nature Writing' after 'Network Theory,'" *Amerikastudien / American Studies*, sayı: 60(1), s. 59–79. <http://www.jstor.org/stable/44071895> (erişim tarihi: 21.03.2024)
- De Landa, M. (1996) "The Geology of Morals: A Neo-Materialist İnterpretation," <http://www.t0.or.at/delanda/geology.htm>. (Erişim tarihi: 24.07.2021).
- De Landa, M. (2016) *Assemblage Theory*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- De Landa, M. (2019) *Çizgisel Olmayan Tarih*, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001) *Felsefe Nedir?*, Çev. Turan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. (2010) *Nietzsche ve Felsefe*, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2017) *Fark ve Tekrar*, Çev. Burcu Yalım ve Emre Koyuncu, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2023) *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Bin Yayla*, Çev. Emre Sünter, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Doerksen, T. (2018) *On Becoming a Nomad Scientist*, Guelph: University of Guelph.
- Geerts, E., Hebing A. ve de Kruif, J. (2019) "Digital Cartography Overview," *Digital Cartography of New Materialisms*, <http://dhstatic.hum.uu.nl/digicart/>, (erişim tarihi: 30.12.2021)
- Latour, B., Woolgar S. (1986) *Laboratory Life*, New Jersey: Princeton University Press.

Latour, B. (2002) "Gabriel Tarde and the End of the Social," *The Social in Question : New Bearings in History and the Social Sciences* içinde, ed. P. Joyce, Londra ve New York: Routledge.

Latour, B. (2004) *Politics of Nature*, Çev. Catherine Porter, Cambridge: Harvard University Press.

Latour, B. (2010a) "Coming Out as a Philosopher," *Social Studies of Science*, sayı: 40(4), s. 599–608. <http://www.jstor.org/stable/25746348> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

Latour, B. (2010b) "A Plea for Earthly Sciences," *New Social Connections* içinde, ed. J. Burnett, J. Jeffers ve G. Thomas, Londra: Palgrave Macmillan.

Latour, B. (2013) *An Inquiry into Modes of Existence*, Çev. Catherine Porter, Cambridge: Harvard University Press.

Latour, B. (2017). *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Çev. Catherine Porter. Cambridge: Polity Press

Latour, B. (2020) *Biz Hiç Modern Olmadık*, Çev. İnci Uysal, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Latour, B. (2021) *Toplumsal Yeniden Toplama*, Çev. Nüvit Bingöl, İstanbul: Tellekt.

Lingis, A. (1997) *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lotman, Y. (2012) *Düşünen Dünyaların İçinde*, Çev. Sabri Gürses, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Meillassoux, Q. (2020) *Sonluluğun Sonrası*, Çev. Kağan Kahveci, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Morton, T. (2020) *Hipernesnel: Dünyanın Sonundan Sonra Felsefe ve Ekoloji*, Çev. Bilge Demirtaş, İstanbul: Tellekt

Nietzsche, F. (2015a) *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. (2015b) *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. (2015c) *Tragedyanın Doğuşu*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nietzsche, F. (2015d) *Eğitici Olarak Schopenhauer*, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Schough, K. (2007) *Lake Duortnus, Royal Science, and Nomadic Practices*, Karlstadt: Karlstad Universitetstryckeriet.

Spinoza, B. (2013) *Ethica*, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.